

ТУМАНЯНЦ А. Р.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.122

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано проблеми забезпечення прав потерпілого під час обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. Аргументується позиція, відповідно до якої потерпілий, його представник і законний представник мають право брати участь у розгляді слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів та оскаржити постановлені судом рішення.

***Ключові слова:** потерпілий, забезпечення прав потерпілого, запобіжні заходи, досудове розслідування, кримінальне провадження.*

В статье проанализированы проблемы обеспечения прав потерпевшего при избрании мер пресечения на стадии досудебного расследования в уголовном производстве. Аргументируется позиция, в соответствии с которой потерпевший, его представитель и законный представитель имеют право участвовать при рассмотрении следственным судьей ходатайства об избрании меры пресечения и обжаловать принятое судом решения.

***Ключевые слова:** потерпевший, обеспечение прав потерпевшего, меры пресечения, досудебное расследование, уголовное производство.*

The article analyzes the problem of the rights of the injured person at the election of the preventive measures during preliminary investigation in criminal proceedings. It is argued the position against which the injured person, his representative and legal representative have the right to participate in the consideration of the petition by the investigative judge about the election of preventive measures and to appeal court decision being argued.

Key words: injured person, ensuring the rights of injured person, preventive measures, preliminary investigation, criminal proceedings.

Вступ. Забезпечення процесуальних прав та активної позиції потерпілого покликане сприяти вирішенню завдань кримінального провадження, реалізації конституційної гарантії судового захисту прав і свобод людини та громадянина в поєднанні зі справедливим зверненням і визнанням його гідності. Принципово важливим є положення про те, що обов'язок держави не тільки запобігати і припиняти в установленому законом порядку будь-які посягання, що здатні заподіяти шкоду і моральні страждання особі, а й забезпечити потерпілому від кримінального правопорушення можливість відстоювати, зокрема в суді, свої права і законні інтереси будь-якими дозволеними законом способами, оскільки інше означало б применшення честі і гідності особистості не тільки суб'єктом, який вчинив протиправні дії, а й самою державою.

Дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням прав потерпілого в кримінальному провадженні, набуло розвитку в наукових доробках провідних вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, В.П. Бож'єва, М.І. Гошовського, Ю.М. Грошевого, О.П. Кучинської, О.М. Ларіна, В.Т. Нора, І.Л. Петрухіна, І.А. Тітко, М.І. Тлепової, Н.Б. Федорчука та ін.

Постановка завдання. Важливу роль у визначенні прав і обов'язків потерпілого грають норми і принципи міжнародного права. Відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, затвердженої Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 р., до жертв слід ставитись із співчуттям і поважати їхню гідність. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя відповідно до національного законодавства. При цьому слід сприяти тому, щоб судові й адміністративні процедури максимально відповідали потребам жертв, зокрема шляхом забезпечення їм можливості викладу своєї позиції по суті справи і надання належної допомоги на всіх етапах судового розгляду відповідно до національного законодавства.

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № К (85) 11 «Про положення потерпілого в рамках кримінального права і процесу» підкреслюється, що важливою функцією кримінального правосуддя має бути задоволення запитів і охорона інтересів потерпілого, підвищення довіри потерпілого до кримінального правосуддя, у зв'язку з чим необхідно більшою мірою враховувати запити потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу.

Відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України потерпілий належить до сторони обвинувачення у випадках, встановлених процесуальним законом, та має право підтримувати обвинувачення. Спробуємо з'ясувати: чи можна визнати потерпілого учасником судово-контрольного провадження щодо застосування запобіжних заходів?

Результати дослідження. Відповідно до ст. 193 КПК України розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, крім випадків, коли слідчий суддя, суд може розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі, якщо підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук. Водночас, як справедливо зазначає Т.Л. Оксюк, така обставина зовсім не свідчить про виключення потерпілого, його представника або законного представника з числа можливих учасників розгляду судом питання про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вар-

тою на стадії досудового розслідування. В іншому випадку мова вже буде йти про очевидне обмеження прав і інтересів потерпілого, його представника та законного представника, а також про істотне порушення конституційних принципів змагальності та рівноправності сторін у кримінальному провадженні [1, с. 34].

Потерпілий на стадії досудового розслідування не наділений правом ініціювати застосування запобіжних заходів. Проте, на нашу думку, кримінальний процесуальний закон, а саме у ст. 200, не забороняє потерпілому заявляти клопотання про виконання будь-яких процесуальних дій, зокрема таких, що пов'язані із застосуванням запобіжних заходів, слідчому або прокурору. Тобто потерпілий може, наприклад, заявити клопотання слідчому про звернення останнім із клопотанням до слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з огляду на те, що підозрюваний йому загрожує.

Очевидно, що закон не повинен вимагати обов'язкової участі потерпілого під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів, оскільки, на відміну від підозрюваного, права потерпілого у такому разі не обмежуються судовим рішенням. Однак потерпілий повинен мати таке право.

Аналіз ст. 193 КПК України дозволяє зробити висновок, що законодавець не встановлює вичерпного переліку осіб, які мають право брати участь у судово-контрольному провадженні щодо застосування запобіжних заходів. Ідеться лише про учасників, чия участь у судовому засіданні є обов'язковою. Таким чином, ця норма не може розцінюватись як така, що обмежує право потерпілого і (або) його представника на участь під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування до підозрюваного запобіжного заходу.

Хотілося б звернути увагу на рішення Конституційного суду РФ № 422-0 від 17.10.2006 р., де зазначено, що з огляду на публічний характер запобіжних заходів їх застосування на стадії попереднього розслідування у кримінальних справах публічного і приватно-публічного обвинувачення допускається лише за рішенням органів і посадових осіб, які здійснюють від імені держави кримінальне переслідування, або за судовим рішенням, прийнятим на підставі клопотання відповідного органу або посадової особи, у провадженні яких перебуває кримінальна справа, виходячи виключно з громадських інтересів, конкретизованих на основі вимог закону та фактичних обставин справи. Забезпечення ж прав і законних інтересів потерпілого, а також їх захист від неправомірних дій обвинуваченого здійснюються за допомогою прийняття щодо потерпілого передбачених Кримінально-процесуальним кодексом Російської Федерації заходів безпеки, залучення до матеріалів кримінальної справи речових доказів, накладення арешту на майно обвинуваченого з метою виконання вироку в частині забезпечення цивільного позову та інших майнових стягнень тощо. Цим значною мірою зумовлюється те, що потерпілому в судочинстві у кримінальних справах не надано права визначати необхідність застосування (або незастосування) до обвинуваченого запобіжного заходу, зокрема взяття під варту. Водночас потерпілий має право у випадках, коли вирішення питання про запобіжний захід зачіпаються його права і законні інтереси, зокрема пов'язані з необхідністю захисту особистої безпеки від загроз із боку обвинуваченого або забезпечення відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди, довести до відома органів попереднього розслідування, прокурора і суду свою позицію щодо обрання тієї чи іншої міри запобіжного заходу щодо обвинуваченого, а також оскаржити прийняте рішення [2].

Порівняльно-правовий аналіз процесуального законодавства окремих держав дозволяє констатувати, що підходи до вирішення поставленої проблематики різні. Так, наприклад, КПК Грузії, Естонії, Латвії прямо не наділяють потерпілого правом на участь у судовому засіданні щодо розгляду питання про застосування запобіжних заходів. Водночас відповідно до ч. 10 ст. 148 КПК Республіки Казахстан постанова слідчого судді про застосування запобіжного заходу негайно вручається особі, щодо якої її винесено, а також надсилається особі, яка здійснює досудове розслідування, прокурору, потерпілому (виділено мною. – Т.А.) та начальнику установи місця утримання під вартою, у якому перебуває підозрюваний, обвинувачений, і підлягає негайному виконанню. Крім того, ст. 107 КПК Республіки Казахстан

закріплено право, зокрема, потерпілого на оскарження постанови слідчого судді про санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, екстрадиційного арешту, домашнього арешту, застави або продовження строку тримання під вартою, домашнього арешту. У закритому судовому засіданні щодо розгляду скарги беруть участь прокурор і захисник підозрюваного. У засіданні також можуть брати участь підозрюваний, його законний представник, потерпілий, його законний представник і представник та інші особи, чії права та інтереси зачіпаються оскаржуваних рішенням, неявка яких у разі своєчасного повідомлення про час розгляду скарги, протесту не перешкоджає їх судовому розгляду.

КПК Азербайджанської Республіки також передбачене право потерпілого оскаржити постанову про обрання запобіжного заходу. Так, згідно зі ст. 157.6 КПК Азербайджанської Республіки постанову суду про обрання арешту як запобіжного заходу або відмову у цьому може бути оскаржена сторонами кримінального процесу (а згідно зі ст. 7.0.21 до сторін належить і потерпілий) до суду апеляційної інстанції.

Повертаючись до вітчизняного законодавства, зауважимо, що у главі 26 КПК України спеціально не встановлено перелік осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді, зокрема, про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні; продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні; застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні та продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні. Тому у такому разі слід керуватися ст. 393 КПК України. Як правильно було наголошено в Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» № 1640/0/4-12 від 09.11.2012 р. для вирішення питання про те, чи має особа право звертатись з апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді, необхідно враховувати, чи стосується оскаржувана ухвала прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається з апеляційною скаргою.

Судова правозастосовна практика також є різноманітною. Так, ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 16 березня 2015 р. була повернена апеляційна скарга представника потерпілого на ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 16 лютого 2015 р., якою задоволено клопотання слідчого СВ Солом'янського РУ ГУМВС України в м. Києві І. Прута, погоджене старшим прокурором прокуратури Солом'янського району м. Києва І. Рибалком, та застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою із визначенням застави у розмірі 80 мінімальних заробітних плат, що становить 97 440 грн., щодо підозрюваного у кримінальному провадженні № 12015100090001445 від 14 лютого 2015 р., оскільки потерпілий не наділений правом оскаржувати в апеляційному порядку рішення слідчого судді [3].

Ухвалою Апеляційного суду Закарпатської області від 22.06.2016 р. було постановлено рішення про закриття апеляційного провадження та повернення апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді Тячівського районного суду Закарпатської області від 24 травня 2016 р., якою продовжено строк тримання під вартою підозрюваному у кримінальному провадженні № 12016070160000338 від 15.03.2016 р. у зв'язку з тим, що відповідно до положень п.7 ч. 1 ст. 393 КПК України право на апеляційне оскарження мають потерпілий або його законний представник чи представник – у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції. Отже, законодавець, на думку суду, не наділив потерпілих правом оскаржувати зазначені ухвали слідчого судді [4].

Є приклади й іншого підходу. Так, Апеляційним судом Закарпатської області було розглянуто скаргу потерпілої на ухвалу слідчого судді Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 31 серпня 2016 р., якою задоволено клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо підозрюваного. В апеляційній скарзі потерпіла просила скасувати ухвалу слідчого судді та постановити нову ухвалу, якою застосувати стосовно її батька, підозрюваного Г. Горбатюка, більш м'який запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. Свої вимоги вона обґрунтувала тим, що ухвала слідчого

судді є надто суворою щодо підозрюваного, кримінальне правопорушення, вчинене її батьком стосовно неї, не є умисним і в нього не було наміру зашкодити її здоров'ю чи життю, а причиною було непорозуміння побутового характеру, які вони могли б вирішити мирним шляхом. В ухвалі від 03.11.2016 р. колегія суддів дійшла висновку про необґрунтованість доводів, викладених в апеляційній скарзі потерпілої щодо суворості запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, обраного підозрюваному, та залишила апеляційну скаргу потерпілої без задоволення [5].

З огляду на засади публічності прокурор, слідчий зобов'язані роз'яснювати учасникам кримінального провадження їхні права, обов'язки і відповідальність та забезпечувати можливість здійснення цих прав. Очевидно, що для реалізації права потерпілого на участь у судовому засіданні під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу, воно повинно бути роз'яснено особою, яка здійснює досудове розслідування, і, крім того, потерпілому повинно бути належним чином повідомлено час і місце судового засідання.

Підсумовуючи, зазначимо, що коли вирішенням питання про запобіжний захід зачіпаються права і законні інтереси потерпілого, зокрема ті, що пов'язані з необхідністю захисту його особистої безпеки від загроз із боку підозрюваного або забезпечення відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди, він, його представник, законний представник вправі довести до відома органів досудового розслідування, прокурора і слідчого судді свою позицію щодо обрання, продовження, зміни, скасування того або іншого запобіжного заходу щодо підозрюваного, а також оскаржити прийняте рішення. При цьому можливість оскарження не може залежати від того, чи брав потерпілий безпосередню участь у судовому засіданні. Так само потерпілий і його представник мають право ознайомлення з матеріалами, на підставі яких постановляється рішення.

Під час розгляду слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів потерпілий, його представник та законний представник повинні бути наділені правом заявляти клопотання, зокрема, про тримання підозрюваного під вартою, про скасування або заміну цього запобіжного заходу на інший, брати безпосередню участь у розгляді судом поданого ними або іншими учасниками процесу клопотання, виступати в судовому засіданні та викладати свою позицію й аргументи, оскаржувати ухвалу слідчого судді до суду апеляційної інстанції.

Висновки. Таким чином, з урахуванням викладеного представляється можливим зробити висновок, що потерпілий, його представник і законний представник мають право брати участь у розгляді слідчим суддею клопотання про обрання запобіжних заходів та оскаржити постановлені судом рішення.

Список використаних джерел:

1. Оксюк Т.Л. Законодательное регулирование судебного рассмотрения ходатайств о заключении под стражу подозреваемых и обвиняемых / Т.Л. Оксюк // Уголовный процесс. – 2006. – №10. – С. 31–34.
2. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы граждан Диденко В.В. и Осадчой Т. М. на нарушение их конституционных прав положениями статей 42,108 и главы 43 УПК РФ : определение Конституционного Суда РФ № 422-О от 17.10.2006 г.
3. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 16.03.2015 р. у справі № 11cc/796/645/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/search>.
4. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 22.06.2016 р. у справі № 307/1511/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/search>.
5. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 03.11.2016 р. у справі № 303/5194/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/search>.

